

DOI: <https://doi.org/10.30546/2309-1347.91.2025.058>

GƏNC TƏDQİQATÇILAR YOUNG RESEARCHERS

HÜQUQ LAW

UOT 342

NƏZRİN NAĞİYEVA

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Hüquq kafedrasının müəllimi

e-mail: nazrin.elcingizi@mail.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINA DÜZƏLİŞLƏR EDİLMƏSİ QAYDASININ XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Antik dövrdə ortaya çıxmasından bu günə qədər “demokratiya” anlayışı siyasi və hüquqi müzakirələrin mərkəzində olmuş, cəmiyyət proseslərində baş verən dəyişikliklərlə birlikdə mövcud şəraitə uyğunlaşaraq özünü yenidən qurmaq xüsusiyyətinə sahib olmuşdur. Demokratiyanın ilkin və ya orijinal mənası, cəmiyyətlərin quruluşu və şərtlərinin daim dəyişməsi nəticəsində zamanla ilkin mənasından uzaqlaşmış və tarix boyu müxtəlif şəkildə şərh olunduğu üçün mənası aşınmaya uğramışdır.

Demokratiya anlayışı antik Yunan dilində “demos” (xalq) və “kratos” (hakimiyyət) sözlərinin birləşməsindən yaranmış, daha sonra “democratia” formasını almış və dilimizdə də Fransız dilindəki “démocratie” sözündən keçmişdir. Demokratiyanın etimoloji kökündə yer alan “demos”, antik Yunan dövründə müəyyən bir polisdə (şəhər-dövlətdə) yaşayan vətəndaşlar mənasına gəlirdi kimi, eyni zamanda sıradan insanlar, alt təbəqə və alt təbəqədəki din adamları üçün də istifadə olunmuşdur. “Kratos” isə güc və ya hakimiyyət mənası daşımaqla yanaşı, iqtidar anlamında da işlədilmişdir. Sözün hərfi mənası olaraq “xalqın hakimiyyəti” kimi izah olunan

demokratiya, tarixdə ilk dəfə Antik Yunan şəhər-dövlətlərində meydana çıxmasına baxmayaraq, geniş yayılmış və global mənasını modern dövlətlər dövründə qazanmışdır [16].

Tarixi proses baxımından antik Yunan demokratiyasında “xalq” anlayışı deyərəkən bütün yaşayan əhəlinin nəzərdə tutulmadığı xüsusilə vurğulanmalıdır. Bu dövrdə xalq dedikdə, böyük kölə kütləsinin istisna edildiyi kiçik bir azlıq, yəni elit kişi vətəndaşlar nəzərdə tutulurdu. Demokratiyanın tətbiq olunduğu Afina şəhərində ümumi əhali təxminən 350 min nəfər idi, lakin vətəndaş statusuna malik kişilərin sayı cəmi 40-45 min arasında dəyişirdi. Vətəndaş anlayışı bu qədər məhdud olduğu üçün həmin dövrün demokratiya anlayışı üz-üzə ünsiyyətə əsaslanan icma demokratiyası kimi xarakterizə edilə bilər. Həmçinin bu dövrdə indiki mənada fərd anlayışından danışmaq da mümkün deyildi.

Afina demokratiyasında idarəetmə xalqın nümayəndə göndərməsi yolu ilə deyil, xalqın birbaşa iştirakı ilə həyata keçirilirdi. Birbaşa iştirakın mümkün olmasının və nümayəndə vasitəsilə idarəetmənin qəbul edilməməsinin əsas səbəbi, xalqın ictimai məsələlərə yüksək

həssaslıq göstərməli olduğuna dair inam idi. Bu baxımdan Afina demokratiyasının əsas xüsusiyyəti ictimai məsələlərin şəxsi həyatdan üstün tutulmasını ifadə edən vətəndaşlıq mərifətinə sahib olmasıdır.

Demokratiyanın meydana gəldiyi antik Yunan dövründən günümüze qədər demokratiya praktikalarında bir sıra çətinliklər yaşanmışdır. Bunun əsas səbəbi, ortaya çıxdığı dövrdən etibarən bir çox alim tərəfindən demokratiyanın kişi üstünlüyünə əsaslanan və mülkiyyətsiz, kasıb təbəqələr üçün uyğun görülməyən bir idarəetmə forması kimi qiymətləndirilməsi olmuşdur. Məsələn, Aristotel demokratiya ilə oliqarxiya arasındakı fərqi sərvət üzərindən izah edir. Onun fikrincə, oliqarxiya ilə demokratiyanı bir-birindən ayıran əsas nüans sərvətin olub-olmamasıdır. Siyasi hakimiyyətin iqtisadi gücə bağlı olduğu yerdə, hakimiyyətin az və ya çox sayda adama məxsus olmasından asılı olmayaraq bu oliqarxiyadır; mülkiyyətsiz kütlənin hakimiyyət sahibi olduğu vəziyyət isə demokratiya hesab olunur [15].

Aristotel oliqarxiya-demokratiya fərqlərini açıqladıqdan sonra demokratiyanın təbiətində müəyyən risklərin hər zaman mövcud olduğunu bildirir. Onun düşüncəsinə görə, yoxsulların hakimiyyəti, onların maraqlarını müdafiə edən və nəticədə idarəetməni pozan bir formaya çevrildikdə, yəni idarəetməyə xüsusi təhsil almamış, keçmiş problemlə, nizamsız şəxslərin gəlmə ehtimalı olduqda demokratiyaya ehtiyatla yanaşmaq lazımdır.

Platon da bənzər mövqə sərgiləyərək demokratiyanı müəyyən qaydası olmayan azadlıqlar və sərbəstliklər sistemi kimi dəyərləndirir və demokratiyaya mənfi mənə yükləyir. Platonun fikrincə, demokratiya hədsiz sərvət istəyi və doymayan maddi ehtirasın nəticəsidir. Qısacası, Antik Yunan dövründəki demokratiya anlayışı, bu gün anladığımız və tətbiq etdiyimiz demokratiya modellərindən xeyli dərəcədə fərqlənirdi [17].

Demokratiya, ən ümumi mənada, xalqın idarəetmədə iştirakıdır. Başqa sözlə, xalq suverenliyinin siyasi və inzibati baxımdan özünü göstərməsidir. Bu nöqtədə xalqın idarəetmədə

və ya qərarvermə proseslərində iştirakında, yəni demokratiyanın tətbiqində istifadə olunan üç sistem mövcuddur. Bunlar: birbaşa demokratiya, nümayəndəli demokratiya və yarı birbaşa demokratiyadır. Birbaşa demokratiya xalqın idarəetmə və qərarvermə proseslərində bilavasitə iştirakını ifadə edir. Nümayəndəli demokratiya isə xalqın suverenliyini nümayəndələrə həvalə etdiyi bir sistemdir. Yarı birbaşa demokratiya isə xalq suverenliyinin nümayəndələr və xalq arasında bölüşdürülməsidir.

Müasir dövrdə birbaşa demokratiyanın tətbiqinin çətinliyi səbəbilə müasir dövlətlərin demokratiyası birbaşa deyil, dolayısıdır. Buna görə də birbaşa demokratiyanın tətbiqindəki çətinlik və mümkünsüzlük nəticəsində müasir dövrdə nümayəndəli demokratiya sistemi qəbul olunmuşdur. Daha sonra nümayəndəli demokratiyanın nöqsanlarını və səhvlərini aradan qaldırmaq və onu birbaşa demokratiyaya yaxınlaşdırmaq məqsədi ilə yarı birbaşa demokratiya sistemi meydana çıxmışdır.

Yarı birbaşa demokratiya əsas etibarilə nümayəndəli demokratiyadır. Lakin bəzi hallarda xalqın qərarvermə prosesində birbaşa iştirak etməsi onun nümayəndəli demokratiyadan fərqlənən tərəfini təşkil edir. Xalq suverenliyini ifadə edərkən istifadə etdiyi bəzi alətlər mövcuddur. Bu alətlər: xalq vetosu, xalq təşəbbüsü və referendumdur. Xalq vetosu parlament tərəfindən qəbul edilən bir qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl müəyyən sayda vətəndaşın həmin qanun barədə referendum keçirilməsini tələb etməsidir. Xalqın istədiyi bir qanunun müəyyən sayda vətəndaşın müraciəti ilə məclis tərəfindən qəbul edilməyə məcbur edilməsi isə xalq təşəbbüsüdür [18].

Referendum, “geri almaq” və ya “gətirmək” mənasını verən Latın dilindəki “referre” sözündən yaranmışdır. Dilimizə Fransız dilindəki “référéndum” sözündən keçmişdir. Sözün lüğəvi mənası isə “xalq səsverməsi”dir. Referendum, parlament tərəfindən qəbul edilən və ya ediləcək olan bir qanun mətninin xalqın təsdiqinə təqdim edilməsi kimi izah olunur. Bu qanun mətninin hüquqi baxımdan qüvvəyə

minməsi seçicilərin çoxluğu tərəfindən qəbul edilməsinə bağlıdır. Seçicilər səsverməyə qatıldıkları zaman “bəli” və “xeyr” seçimlərindən birini işarələyərək mətnin qəbulunu və ya rəddini təmin edirlər.

Referendumun nəzəri əsası Jan Jak Russonun “İctimai Müqavilə” əsərinə dayanır. Russonun fikrinə görə, suverenlik başqasına verilə bilməz və təmsil edilə bilməz. Yəni bir qanunun qəbul edilməsi üçün tək-cə millət vəkillərinin təsdiqi kifayət etmir; qanun xalqın da təsdiqindən keçməlidir. Müasir dövrdə isə bunu təmin etməyin yolu referendumdur. Bu nöqtədə xalqın səsləri vasitəsi ilə müəyyən mətnlərin legitimliyinin təmin olunması böyük əhəmiyyət daşıyır [18].

Referendumun həyata keçirilməsi hər zaman legitim bir qərarın ortaya çıxacağı demək deyil. Bəzi hallarda xalq səsverməsi, müəyyən üsullar vasitəsilə xalqın manipulyasiya olunması, məcbur buraxılması və ya aldadılması yolu ilə sui-istifadə edilə bilər. Buna görə də referendumun sui-istifadə edilməsi mənasını daşıyan plebisit ilə referendum arasında fərqin qoyulması vacibdir. Bu iki anlayış arasında fərq qoyulmasının əhəmiyyəti, zaman-zaman plebisit və referendum sözlərinin sinonim kimi işlənməsidir.

Referendum, qanunverici orqan tərəfindən qəbul olunan bir qanun mətninin xalq səsverməsinə çıxarılmasıdır. Plebisit isə mahiyyət etibarilə xalq səsverməsi olsa da, onu referendumdan ayıran müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. İlk fərq ondan ibarətdir ki, referendumda bir mətnin təsdiqindən bəhds edildiyi halda, plebisitdə bir şəxsin səsverməsi əsasdır. Digər fərq isə referendumun keçirilməsini istəyən orqanın xalqın seçdiyi nümayəndələr – yəni qanunverici orqan – olmasıdır və referendumda bu orqan tərəfindən hazırlanan mətn xalqın qarşısına çıxarılır. Plebisitdə isə səsvermə tələbi hakimiyyəti əlində saxlayanlar tərəfindən edilir və xalqın iştirakı olmadan hazırlanan mətnlər səsverməyə çıxarılır. Yəni plebisit antidemokratik rəhbər və hakimiyyətlərin özlərini legitim göstərməsinə xidmət edən bir xalq səsverməsidir.[16]

Bundan başqa, xalq səsverməsinə hüquqa uyğun şəkildə gedilsə referendumdan söz açmaq olar, lakin müvəqqəti bir tənzimləmə ilə aparılırsa, bu, plebisit sayılır. Eyni şəkildə, əgər təbliğatlar həm mətnə dəstək verənlər, həm də qarşı çıxanlar tərəfindən azad şəkildə edilə bilirsə, bu referendumdur. Əgər hakimiyyətə qarşı təbliğat qadağan olunursa, bu, plebisit hesab edilir. Son olaraq, xalq səsverməsindən çıxan nəticəyə əməl edilsə bu referendumdur; əksinə nəticə mənfi olsa belə səsverməni istəyənlərin vəzifədə qalması – bəzi istisnalar olmaqla – plebisitdir.

Qısaca, plebisit referendumun sui-istifadə olunması və ya demokratik diktaturanın bir vasitəsi kimi xarakterizə oluna bilər.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Konstitusiyası referendum yolu ilə qəbul olunmuş və bu sənəddə xalqın yeganə hakimiyyət mənbəyi olduğu açıq şəkildə qeyd edilmişdir. Konstitusiyada həmçinin referendumun xalqın suveren hüququnu birbaşa həyata keçirməsinin əsas yollarından biri kimi göstərilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Konstitusiyaya dəyişikliklər edilməsi zamanı xalqın fikrinin birbaşa öyrənilməsi imkanının – yəni birbaşa demokratiya alətinin – tətbiqi müsbət hal kimi qiymətləndirilə bilər. Bununla yanaşı, referendum yolu ilə Konstitusiyaya edilən düzəlişlər insan hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı şəkildə qorunmasına, hüquqi dövlət quruculuğuna və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmışdır.

Baxmayaraq ki, Azərbaycanda konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklərin edilməsi, referendum mexanizmi və bu sahədə mövcud prosedurlar ümumilikdə müsbət cəhətlərlə seçilir, qanunvericilikdə hələ də bəzi qeyri-müəyyən və dəqiq olmayan məqamlar mövcuddur.

Bu məsələlərdən biri də “konstitusiyaya dəyişikliklər” və “konstitusiyaya əlavələr” ifadələrinin terminoloji baxımdan hansı mənaları verdiyi ilə bağlıdır. Bir çox ölkələrin konstitusiyalarında bu proses ümumiyyətlə “konstitusiyaya baxışın yenilənməsi”, “konstitusiyanın

dəyişdirilməsi” və ya “düzəlişlər” kimi ifadələrlə izah olunur və istər dəyişikliklər, istərsə də əlavələr eyni hüquqi prosedurla tənzimlənin.

Bəzi ölkələrdə isə bu terminlər ayrıca istifadə edilsə də, hər iki hal eyni hüquqi çərçivəyə – yəni konstitusiyaya düzəliş kimi qiymətləndirilir və eyni tələblər tətbiq olunur. Məsələn, Qırğızıstan Respublikasının Konstitusiyasında bu yanaşmanı açıq şəkildə görmək mümkündür. Həmin ölkənin Konstitusiyasının 96-cı maddəsində deyilir ki, “bu Konstitusiyaya düzəlişlər və əlavələr referendum vasitəsilə qəbul edilir” [13, s.7]. Bu maddədə hər iki anlayış – dəyişiklik və əlavə – işlədilsə də, onların hüquqi tətbiqi eyni şəkildə həyata keçirilir.

S.Allahverdiyev hesab edir ki, konstitusiyaya dəyişikliklər dedikdə, mövcud mətnə düzəlişlər edilməsi başa düşülür. Bu zaman yeni norma qoyulmur, sadəcə olan normanın məzmunu yenilənir. Konstitusiyaya əlavələr isə yeni normaların əlavə olunmasıdır və bu baxımdan dəyişikliklərdən fərqlənir [10, s.112].

Z.Əsgərov isə konstitusiyaya əlavələr və dəyişikliklər arasında fərq görür. Onun fikrincə, əlavələr mövcud normativ bazanı saxlayaraq, onun konstitusiya səviyyəsində dəqiqləşdirilməsi və genişləndirilməsi deməkdir. Məsələn, Konstitusiyanın 3-cü maddəsində referendumla həll olunan məsələlərin sırasına yeni, əlavə bir məsələ əlavə edilərsə, bu, əlavə sayılır. Dəyişikliklər isə mövcud normanın tamamilə yenilənməsi, dəyişdirilməsidir. Yəni, həmin maddədəki bütün məsələlər çıxarılıb yerinə tamamilə başqa, yeni məsələlər gətirilərsə, bu, dəyişiklik hesab olunur [11, s. 544].

Ancaq Konstitusiyanın digər maddələrini ümumi şəkildə nəzərdən keçirərək və bəzi əsas arqumentləri əsas tutaraq belə düşünürük ki, Azərbaycanda Konstitusiyaya əlavələr dedikdə, yeni maddələrin və ya normaların Konstitusiyanın mətninə daxil edilməsi başa düşülməməlidir. Belə hallar Konstitusiyaya dəyişiklik sayılır. Konstitusiyaya əlavə deyildikdə isə Konstitusiyanın mətnində yer almayan, lakin “Konstitusiyadan kənarda” və “Konstitusiya ilə birlikdə” mövcud olan normativ aktlar nəzərdə tutulur.

Əvvəlcə qeyd etmək lazımdır ki, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununa görə, qanunvericilik aktları dedikdə – Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemini təşkil edən normativ hüquqi aktlar nəzərdə tutulur və Konstitusiya bunların ən başında dayanır. Bu Qanunun 1.0.23-cü maddəsinə əsasən, normativ hüquqi aktda dəyişikliklər edilməsi dedikdə – aktın müddələrinin mətnində dəyişiklik və ya əlavə normaların daxil edilməsi başa düşülür [3, m.1]. Hərçənd ki, bu Qanun Konstitusiyadan aşağı hüquqi qüvvəyə malikdir və onun normativ aktlara dəyişiklik prosedurları Konstitusiyaya birbaşa tətbiq edilmir, amma bu əsas anlayışları izah etməklə dolayısı ilə Konstitusiyaya da aid edilə bilər.

Digər tərəfdən, əgər biz Konstitusiyanın əsas mətninə yeni norma, müddəə və maddələrin əlavə edilməsini “dəyişiklik” yox, “əlavə” kimi qəbul ediriksə, bu zaman bir sıra suallar ortaya çıxır. Doğrudanmı, yalnız referendum yolu ilə edilən dəyişikliklər əlavələrdən daha önəmlidir? Hər dəyişikliyin referendumla çıxarılması zərurəti ilə, əlavələrin isə referendumsuz qəbul edilə bilməsi arasında balans varmı? Hesab edirik ki, konstitusiyaya əlavə edilən yeni normalar da mövcud maddələrdə edilən düzəlişlər qədər əhəmiyyətlidir. Bu halda belə bir məntiq yaranır: Əgər Konstitusiyanın 3-cü maddəsinin ikinci hissəsindən bir məsələ çıxarılsa və bu dəyişiklik kimi referendumda təsdiqlənməlidirsə, o zaman həmin məsələlər sırasına yeni bir hal əlavə olunarsa, bu əlavə sayılır və referendum tələb olunmur. Amma bu əlavə də əhəmiyyətli dəyişiklikdən geri qalmır. Bu məsələdə “Konstitusiya qəbul edildiyi yolla dəyişdirilməlidir” prinsipi əsas götürülə bilər. Lakin başqa bir məsələ də diqqətə layiqdir: Əgər Konstitusiyaya əlavə edilmiş yeni maddə Konstitusiya Qanunu vasitəsilə qəbul edilərsə və gələcəkdə həmin maddədə dəyişiklik etmək lazım gələrsə, bu zaman həmin dəyişiklik mütləq referendumda təsdiqlənməlidir. Yəni, referendumla qəbul edilməyən əlavə, gələcəkdə referendum yolu ilə dəyişdirilməlidir. Bu isə göstərir ki, Kons-

titusiyaya yeni norma və müddəaların daxil edilməsi faktiki olaraq konstitusiyanın dəyişdirilməsi deməkdir və belə əlavələr də əslində dəyişiklik sayılır.

Əlavə olaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 155-ci maddəsində göstərilir ki, Konstitusiyanın 1, 2, 6, 7, 8 və 21-ci maddələrinə dəyişikliklər və ya onların ləğvi, eləcə də insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı təkliflər referendumda müzakirə edilə bilməz. [1] Eyni zamanda, beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulandan artıq məhdudiyyətlər tətbiq etmək də qadağandır. Amma Konstitusiyaya yeni norma və müddəaların əlavə edilməsini dəyişiklik yox, “əlavə” kimi qəbul etsək, burada bir sual yaranır: İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması yeni maddə və ya normaların əlavə olunması ilə həyata keçirilə bilərmi? Təbii ki, bu mümkündür. Bu səbəbdən, əgər biz bu halı dəyişiklik yox, əlavə kimi qiymətləndiririksə, onda belə nəticəyə gəlmək olar ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq müqavilələrdə göstəriləndən daha çox məhdudlaşdırılması Konstitusiyaya əlavələr vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu isə mövcud məhdudiyyətlərə ziddir.

Azərbaycanda Konstitusiyaya indiyə qədər edilmiş dəyişikliklərlə bağlı qəbul olunmuş sənədlərdə “əlavə” və “dəyişiklik” terminləri bəzən qarışdırılsa da, həmin aktlara baxdıqda, “dəyişiklik” anlayışının nələri əhatə etdiyi aydın olur. Məsələn, 2002-ci il və 2016-cı il tarixli Prezident fərman və sərəncamlarının adlarından göründüyü kimi, onlar məhz Konstitusiyada dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlıdır. 2016-cı il sərəncamına əlavə olunan Referendum Aktının 22-ci bəndində belə bir maddənin əlavə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur: “Maddə 103-1. Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidentləri...” Bu kimi nümunələr çoxdur. Göründüyü kimi, referendum vasitəsilə qəbul edilmiş aktlar adətən “Konstitusiyada dəyişiklik” adlandırılrsa da, həmin aktlarda yeni maddələrin və ya mövcud maddələrə yeni bəndlərin əlavə olunması halları da olur. Bu isə

göstərir ki, belə əlavələr faktiki olaraq dəyişikliklərin tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Digər tərəfdən, 2008-ci ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qərarla isə “əlavələr və dəyişikliklər” terminləri birlikdə istifadə olunub. Bizcə, burada “əlavə” sözü Konstitusiyanın mətninə daxil edilən yeni normaları ifadə edir və bu terminoloji baxımdan doğru istifadə olunmayıb, çünki belə əlavələr də dəyişiklik kimi qəbul edilməlidir.

Üstəlik, Azərbaycan Konstitusiya Məhkəməsi də 153-cü maddəyə əsasən, yuxarıda qeyd olunan referendum aktlarının layihələrinə rəy verib. Konstitusiyada isə rəy vermək hüququ yalnız dəyişikliklərə aiddir, əlavələrə deyil. Bu da göstərir ki, Konstitusiya Məhkəməsi faktiki olaraq Konstitusiyanın mətninə əlavə edilən yeni norma və maddələri dəyişiklik kimi qəbul edir. Başqa sözlə desək, hüquqi təcrübədə və rəsmi sənədlərdə “əlavə” və “dəyişiklik” terminləri bəzən qarışdırılır, amma məzmun etibarilə yeni norma və maddələrin əlavə olunması da dəyişiklik kimi qiymətləndirilir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 152-ci maddəsində göstərilir ki, Konstitusiyanın mətnində dəyişikliklər yalnız referendum yolu ilə qəbul edilə bilər. Digər tərəfdən, 156-cı maddəyə görə, Konstitusiyaya əlavələr isə Milli Məclisdə 95 səs çoxluğu ilə qəbul olunan Konstitusiya qanunları ilə həyata keçirilir. Buradan belə nəticə çıxır ki, dəyişikliklər dedikdə, Konstitusiyanın mətnində edilən hər cür düzəlişlər başa düşülür, əlavələr isə Konstitusiyanın mətninə daxil olmayan, yəni onun xaricində mövcud olan normalardır.

Son olaraq, əgər yeni normativlərin Konstitusiyaya əlavə olunması dəyişiklik kimi deyil, əlavə kimi qəbul olunursa və belə əlavələrin Konstitusiya qanunları ilə də qəbul edilə bilməsi mümkündürsə, o zaman referendumla qəbul edilən dəyişikliklərlə, Konstitusiya qanunu ilə qəbul edilən əlavələr hüquqi baxımdan bərabər gücə malik olmalıdır. Həlbuki, referendum yolu ilə qəbul edilən aktlar qanunlardan üstün hüquqi qüvvəyə malikdir.

Bu məsələnin hüquqi təhlilinə ayrıca yer verilməlidir.

Qeyd edilənləri ümumiləşdirdikdə belə nəticəyə gəlmək olar ki, Konstitusiyada hər hansı yeni norma müəyyənləşdirilməsi özü dəyişiklikdir. Dəyişikliklər isə Konstitusiyanın maddələrinin mətnində dəyişiklik etmək və ya yeni normalar əlavə etmək deməkdir. Əgər belə olmasaydı, referendum keçirilmədən istənilən sayda yeni norma Konstitusiyaya əlavə edilə bilərdi. Bu isə mövcud maddələrin dəyişdirilməsi ilə yeni maddələrin əlavə edilməsinin tamamilə fərqli prosedurlarla həyata keçirilməsinə və referendum institutunun mahiyyətinin zədələnməsinə gətirib çıxarardı.

Normativ-hüquqi aktlarda “dəyişiklik” və “əlavə” terminlərinin qarışıq istifadə olunduğu hallar mövcuddur. Buna görə də, “Konstitusiyada dəyişiklik” və “Konstitusiyaya əlavə” anlayışlarının qanunvericilik səviyyəsində dəqiqləşdirilməsi və bu terminlərin fərqlərinin müəyyən edilməsi məqsədəuyğundur. Konstitusiyaya əlavələr Konstitusiya qanunu şəklində qəbul edilir və Konstitusiyanın əsas mətninə daxil edilməyən, ondan kənarda mövcud olan normalardır. Burada diqqət yetirilməli məqamlardan biri isə bütün Konstitusiya qanunlarının avtomatik olaraq Konstitusiyaya əlavə sayılıb-sayılmamasıdır. Konstitusiyaya nəzər saldıqda, Konstitusiya qanunları ilə tənzimlənən münasibətlər aşağıdakı şəkildə qruplaşdırıla bilər:

İlk növbədə, konkret münasibətlərin Konstitusiya qanunu vasitəsilə tənzimlənməli olmasının birbaşa Konstitusiyada öz əksini tapdığı hallar. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- ✓ Konstitusiyanın 23-cü maddəsinin III bəndi - Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının və Azərbaycan Respublikası Dövlət gerbinin təsviri, Azərbaycan Respublikası Dövlət himninin musiqisi və mətni Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilir.
- ✓ Konstitusiyanın 108-ci maddəsinin II bəndi - Əvvəllər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxsin təminatı qaydaları Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilir.

- ✓ Konstitusiyanın 134-cü maddəsinin VI bəndi - Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təqdim edilir və Konstitusiya qanunu ilə təsdiq edilir.
- ✓ Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin VIII bəndi - Normativ hüquqi aktların dərc edilməsi qaydası Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilir [1].

İkincisi, hansı münasibətlərin tənzimlənməsi üçün qəbul ediləcəyi dəqiq göstərilməyən Konstitusiyaya əlavələr mövcuddur. Əvvəlki fəsildə də vurğulandığı kimi, Konstitusiyanın 156-cı maddəsinə əsasən, Azərbaycanda Konstitusiyaya əlavələr Milli Məclisdə 95 səs çoxluğu ilə, Konstitusiya qanunları şəklində qəbul edilir. Bu qanunlar iki dəfə — birinci səsvermədən 6 ay sonra — səsə qoyulur və ikinci səsvermədən sonra Prezident tərəfindən təsdiqlənərək qüvvəyə minir. Maddədə “Konstitusiyaya əlavələr haqqında Konstitusiya qanunları” ifadəsinin işlədilməsi, ilkin təəssüratla görə, “Konstitusiyaya əlavə hesab edilməyən Konstitusiya qanunlarının” da ola biləcəyini və yalnız əlavələrə aid qanunların bu prosedura tabe olduğunu düşünmək mümkündür. Lakin praktikada yuxarıda qeyd edilən birinci kateqoriyaya aid olan Konstitusiya qanunları da eyni prosedurla — 6 aylıq fasilə ilə iki dəfə səsə qoyularaq qəbul edilir. [9] Məsələn, 12.06.2012 tarixli Milli Məclis stenogramında keçmiş Prezident və ailə üzvlərinin təminatına dair Konstitusiya Qanununun ikinci səsverməyə 6 ay sonra çıxarıldığı görülür.

Bu faktlar göstərir ki, Konstitusiya qanunlarının tənzimlədiyi məsələnin birbaşa Konstitusiyada göstərilməsi vacib deyil; bütün Konstitusiya qanunları Konstitusiyaya əlavə kimi qəbul edilir. Başqa sözlə, Konstitusiyaya əlavə sayılmayan Konstitusiya qanunu yoxdur. Bu qənaət, Konstitusiyanın 93-cü maddəsinin II hissəsinə uyğun gəlir, hansı ki, Milli Məclisin Konstitusiya qanunları, qanunlar və qərarları bu Konstitusiyada müəyyən edilmiş qaydada qəbul etməsini təsbit edir. Üstəlik, Konstitusiya qanunlarının qəbul proseduru,

tələb olunan səs çoxluğu və digər şərtlər yalnız 156-cı maddə ilə tənzimlənir və bu maddə məhz Konstitusiyaya əlavələrə aiddir.

Digər vacib məsələ Konstitusiyaya əlavələr – yəni Konstitusiya qanunlarının hüquqi qüvvəsidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 156-cı maddəsinin V hissəsində göstərilir ki, Konstitusiya qanunları Konstitusiyanın ayrılmaz hissəsidir və onun əsas mətninə zidd olmamalıdır. Bu, bir sıra suallar doğurur: Konstitusiya qanunlarının “ayrılmaz hissə” olması onların Konstitusiya ilə eyni hüquqi qüvvəyə malik olması deməkdirmi? Bu qanunların normativ-hüquqi aktlar iyerarxiyasında yeri necədir? Onların əsas mətndəki ziddiyyətinin müəyyən edilməsi necə həyata keçirilir?

Qeyd edilməlidir ki, həm Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsində, həm də “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun 2-ci maddəsində Konstitusiya qanunlarının hüquqi qüvvəsi barədə konkret norma yoxdur. Konstitusiya qanunları mahiyyət etibarilə qanunun xüsusi növü sayılır və qəbul proseduru birbaşa Konstitusiyada müəyyən edilib. Buna əsaslanaraq, hesab edirik ki, Konstitusiya qanunları Konstitusiya ilə eyni hüquqi qüvvəyə malik ola bilməz.

Rusiya Federasiyasında da bu məsələ hüquqşünaslar arasında mübahisəlidir. Rusiya Konstitusiyasının 136-cı maddəsinə görə, Konstitusiyanın 3-8-ci fəsilərinə edilən düzəlişlər federal konstitusiya qanunları vasitəsilə qəbul edilir və subyektlərin üçdə ikisinin təsdiqindən sonra qüvvəyə minir. Bəzi alimlər konstitusiya qanunlarını iyerarxiyada Konstitusiyadan sonra ikinci yerə qoysa da, digər bir qrup onları Əsas Qanunla eyni hüquqi qüvvəyə malik hesab edir [12, m.136].

Əgər Konstitusiya qanunlarının Konstitusiyanın ayrılmaz hissəsi olaraq onunla bərabər hüquqi qüvvəyə malik olduğunu qəbul etsək, bu, həmin qanunların referendumla qəbul edilmiş aktlardan daha üstün hüquqi qüvvəyə sahib olduğu mənasına gəlir. Halbuki, Konstitusiyanın 148-ci maddəsinə əsasən, referen-

dumla qəbul edilmiş aktlar iyerarxiyada Konstitusiyadan sonra ikinci yerdə dayanır [1]. Əgər Milli Məclis referendumdan üstün hüquqi qüvvəyə malik normativ akt qəbul edə bilirsə, onda nəyə görə Konstitusiyaya dəyişiklik yalnız xalqın birbaşa iradəsi olan referendum vasitəsilə həyata keçirilir? Referendum aktlarının iyerarxiyada ikinci sırada olması xalq iradəsinin digər orqanların qəbul etdiyi aktlardan üstün olduğunu göstərir. Konstitusiya qanunları da bu qaydadan istisna olmamalı, referendum aktlarından üstün hüquqi qüvvəyə malik sayılmamalıdır. Digər tərəfdən, Konstitusiyada qeyd olunur ki, Konstitusiya qanunları Konstitusiyanın əsas mətninə zidd olmamalıdır. Bu ifadə isə dolaylı yolla göstərir ki, Konstitusiya qanunları Konstitusiyadan aşağı hüquqi qüvvəyə malikdir. Lakin Konstitusiyaya əlavələrə dair Konstitusiya Məhkəməsinin öncədən rəy verməsi ilə bağlı norma həm Konstitusiyada, həm də digər qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmayıb. Nəticədə, Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiya qanunlarının Konstitusiyanın əsas mətninə zidd olub-olmadığını əvvəlcədən müəyyən edə bilmir və bu sahədə “ön nəzarət” funksiyasını həyata keçirmək mümkün deyil.

Hüquq kolliziyaalarının həllində əsas prinsiplər iyerarxiya (*Lex superior derogat legi inferiori*), zaman (*Lex posterior derogat legi priori*) və məzmun (*Lex specialis derogat legi generali*) prinsipləridir. Fərqli hüquqi qüvvəyə malik aktlar arasındakı kolliziyalar iyerarxiya ilə, eyni hüquqi qüvvəyə malik normativ aktlar arasındakı kolliziyalar isə zaman və məzmun prinsipləri ilə aradan qaldırılır [6]. Əgər Konstitusiya qanunları Konstitusiya ilə eyni hüquqi qüvvəyə malik olsaydı, aralarındakı ziddiyyət Konstitusiya qanunlarının üstünlüyü ilə həll olunmalı idi. Lakin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olub, qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edir.

Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasında Konstitusiya qanunlarının normativ-hüquqi aktlar sistemində yeri və rolu aydın şəkildə müəyyənləşdirilib. Belə ki, Rusiya Konstitu-

siyasının 76-cı maddəsinin III hissəsində federal qanunların federal konstitusiya qanunları ilə ziddiyyət təşkil edə bilməyəcəyi təsbit olunub və federal konstitusiya qanunlarının adı qanunlardan üstün hüquqi qüvvəyə malik olduğu qeyd edilir [12, m.76].

Yuxarıda göstərilənlərdən çıxış edərək hesab edirik ki, Konstitusiyanın “ayrılmaz hissəsi” olan Konstitusiya qanunlarının qanunvericilik sistemində yeri dəqiqləşdirilməli, həm Konstitusiyanın 149-cu maddəsində, həm də “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya qanununun müvafiq maddələrində bu qanunların hüquqi qüvvəsi barədə konkret müddəalar müəyyən edilməlidir. Bu, gələcəkdə digər normativ-hüquqi aktlarla Konstitusiya qanunları arasında yarana biləcək ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayacaq.

Konstitusiyanın 158-ci maddəsinə görə, bu Konstitusiyanın birinci bölməsində əks olunan müddəalarla bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr təklif edilə bilməz. Yəni, birinci bölmədəki müddəalar istisna olmaqla, istənilən məsələlər üzrə Konstitusiya qanunları qəbul edilə bilər. Digər ölkələrin təcrübəsinə nəzər yetirdikdə isə fərqli yanaşmalar müşahidə olunur. Məsələn, Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 108-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən, federal konstitusiya qanunları yalnız Konstitusiyada nəzərdə tutulan məsələlərlə əlaqədar qəbul edilir [12]. Qazaxıstan Respublikası Konstitusiyasının 62-ci maddəsinin 4-cü hissəsinə görə də konstitusiya qanunları məhz konstitusiyada göstərilən məsələlər üzrə qəbul edilir [15].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında isə əlavələrin dairəsi kifayət qədər geniş təyin olunub. Bu səbəbdən, Konstitusiyada birbaşa nəzərdə tutulmayan mövzularda da Konstitusiya qanunları qəbul edilib. Məsələn, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi, beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətin geriye şamil olunması kimi sahələrdə qəbul edilmiş Konstitusiya qanunları mövcuddur. Lakin sual yaranır: hansı meyarlara əsasən müəyyən edilir ki, müəyyən

qanun məhz Konstitusiyaya əlavədir və Konstitusiya qanunu kimi qəbul edilməlidir? Ümumiyyətlə, bu qanunların adı qanunlardan fərqli olaraq, Konstitusiya qanunları şəklində qəbul edilməsinin səbəbi nədir? Təəssüf ki, hazırkı qanunvericilikdə bu suallara aydın cavab yoxdur.

Bir tərəfdən Konstitusiyaya əlavələrin mövzusu və məqsədi barədə aydın göstərişlərin olmaması, digər tərəfdən isə Konstitusiya qanunlarının Konstitusiyanın “ayrılmaz hissəsi” kimi qəbul edilməsi geniş təfsir imkanlarına şərait yaradır. Buna görə də hesab edirik ki, Konstitusiya qanunlarının iyerarxiyası və Konstitusiyaya əlavələrin məqsəd və funksiyaları qanunvericilik səviyyəsində dəqiq müəyyən edilməlidir. Bu yanaşma həm hüquqi dəqiqlik yaradacaq, həm də qanunvericilikdə ziddiyyətlərin yaranmasının qarşısını alacaqdır.

Konstitusiyaya əlavələrlə bağlı nəzərə çarpan məsələlərdən biri də Konstitusiyanın 94-cü maddəsinin III hissəsi və 95-ci maddəsinin IV hissəsində yer alan “Bu maddənin I hissəsinə Konstitusiya qanunu ilə əlavələr edilə bilər” bəndidir. 94-cü maddə “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müəyyən etdiyi ümumi qaydalar”, 95-ci maddə isə “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin həll etdiyi məsələlər” adlanır və hər iki maddə Konstitusiyanın III bölməsində, V fəsilə yerləşir. Konstitusiyanın 158-ci maddəsinə görə, yalnız birinci bölmədə yer alan müddəalarla bağlı əlavələrə qadağa qoyulmuş, digər bölmələrdə isə əlavələrə icazə verilmişdir. Bəs onda birinci bölmədən başqa digər bölmələrdəki müddəaların 94 və 95-ci maddələrdə təkrarlanmasının səbəbi nədir? Bizim fikrimizcə, bu, 2002-ci ildə Konstitusiyaya edilən dəyişikliklər zamanı həmin maddələrin unudulması ilə əlaqədardır.

Konstitusiyanın 1995-ci ildə qəbul edilən ilkin variantında 158-ci maddə belə idi: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Milli Məclisin deputatları 5-ci və 6-cı fəsillərdə yer alan müddəalarla bağlı Konstitusiyaya əlavələr təklif edə bilməzlər. 94 və 95-ci maddələr həmin V fəsilə yerləşdiyindən

və bu fəsilə əlavələrin təklifinə məhdudiyyət qoyulduğundan, həmin maddələrdə bu qaydadan istisna olmaq üçün “Bu maddənin I hissəsinə Konstitusiyaya qanunu ilə əlavələr edilə bilər” bəndi əlavə edilmişdir. Lakin 2002-ci ildə Konstitusiyaya edilmiş dəyişikliklərlə 158-ci maddənin mətninə yenidən baxıldı və indi yalnız birinci bölmədəki müddəalara əlavələrin qadağan olduğu göstərildi. Beləliklə, artıq 5-ci və 6-cı fəsilərə əlavə edilməyə qadağa qoyulmasa da, 94 və 95-ci maddələrin müvafiq bəndləri “qalıq” kimi qalmaqdadır. Hesab edirik ki, gələcəkdə Konstitusiyaya ediləcək düzəlişlərdən biri də bu təkrarlamaların aradan qaldırılması olmalıdır.

Başqa bir önəmli məsələ referendum təşəbbüsü hüququna malik subyektlərin müəyyən edilməsidir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Milli Məclisi Konstitusiyaya dəyişiklik təklif etmək hüququna malikdirlər. Eyni zamanda, Seçki Məcəlləsinin 122.2-ci maddəsinə əsasən, ən azı 300 min aktiv seçki hüququ olan Azərbaycan vətəndaşı Prezidentə və ya Milli Məclisə referendum keçirilməsi üçün müraciət edə bilər və bu yolla təşəbbüs hüququ əldə edir. Təbii ki, bu təşəbbüs Konstitusiyaya dəyişikliklərlə bağlı referendumlar üçün də tətbiq oluna bilər. Digər ölkələr, o cümlədən İtaliya kimi dövlətlərdə, bu hüquqa malik subyektlər konkret Konstitusiyada göstərilmişdir.

Lakin Seçki Məcəlləsi statusuna görə adi qanun olduğundan, onun məzmununda dəyişiklik edilməsi ilə vətəndaşların referendum təşəbbüsü hüququnun məhdudlaşdırılması və ya əlindən alınması riski mövcuddur. Bu səbəbdən, 300 min seçici sayına malik Azərbaycan vətəndaşlarının referendum təşəbbüsü hüququnun xalqın ali suverenliyinin təzahürü olaraq birbaşa və daha sabit hüquqi akt olan Konstitusiyada öz əksini tapması daha məqsədəuyğundur.

Azərbaycan Respublikasında Konstitusiyaya düzəlişlər və əlavələr institutu həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edən konstitusion məsələlərdəndir. Təhlil göstərir ki, demokratiyanın

tarixi inkişafı, xalq suverenliyinin həyata keçirilmə formaları və referendum institutunun mahiyyəti Konstitusiyaya dəyişikliklər prosedurunun düzgün və hüquqa uyğun qurulmasının vacibliyini bir daha təsdiqləyir.

Aparılan araşdırmadan belə nəticəyə gəlmək olar ki, referendum xalq iradəsinin bilavasitə ifadəsi olmaqla, Konstitusiyanın mətnində dəyişikliklərin aparılması üçün yeganə legitim vasitədir. Buna qarşılıq Konstitusiyaya əlavələr Konstitusiyaya qanunları şəklində qəbul edilir və hüquqi baxımdan Konstitusiyanın əsas mətnindən aşağı səviyyədə dayanır. Mövcud qanunvericilikdə “əlavə” və “dəyişiklik” terminlərinin bəzən qarışıq işlədilməsi, eyni zamanda Konstitusiyaya qanunlarının hüquqi qüvvəsinin aydın müəyyən edilməməsi hüquqi təcrübədə ziddiyyətlərə səbəb olur. Bu isə Konstitusiyanın sabitliyi, hüquqi müəyyənlik və normativ iyerarxiyanın qorunması baxımından problemlər yaradır.

Təhlil göstərir ki, Konstitusiyanın mətninə daxil edilən yeni norma və maddələrin mahiyyət etibarilə “əlavə” deyil, “dəyişiklik” hesab edilməsi daha doğru yanaşmadır. Çünki Konstitusiyanın məzmununun genişləndirilməsi və ya yenilənməsi xalq iradəsinin bilavasitə ifadəsi olan referendumdan kənar həyata keçirilə bilməz. Əksinə halda, referendum institutunun mahiyyəti zəifləyər, konstitusion sabitlik və legitimlik prinsipləri pozular.

Digər tərəfdən, Konstitusiyaya qanunlarının iyerarxiyada yeri, referendum aktları qarşısındakı hüquqi qüvvəsi və Konstitusiyaya uyğunluğu məsələləri də aydın tənzimlənməlidir. Bu institutun “Konstitusiyanın ayrılmaz hissəsi” kimi qeyd olunması ilə real hüquqi qüvvəsi arasında boşluq mövcuddur və bu boşluğun aradan qaldırılması hüquqi müəyyənliyin təmininə xidmət edəcəkdir.

Araşdırmadan irəli gələn ümumi nəticə odur ki, Konstitusiyada “əlavə” və “dəyişiklik” anlayışlarının hüquqi mahiyyəti, tətbiq dairəsi və qəbul prosedurlarının dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilməsi zəruridir. Eyni zamanda, referendum təşəbbüsü hüququnun xalq suverenliyinin

mühüm təzahürü kimi Konstitusiyaya səviyyə-sində təsbit olunması, qanunvericilikdəki terminoloji qarışıqlığın aradan qaldırılması və Konstitusiyaya qanunlarının hüquqi statusunun aydınlaşdırılması konstitusion islahatlar üçün vacib istiqamətlərdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə). URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 1997, 111 s.
3. Normativ hüquqi aktlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/21300>
4. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi. URL: <http://e-qanun.az/framework/46953>
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə ümumxalq səsverməsi (referendum) keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyun 2002-ci il tarixli, 722 №-li Fərmanı. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/972>
6. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci və Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 8 oktyabr 2013-cü il tarixli Qərarı. URL: <http://constcourt.gov.az/decision/269>
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə ümumxalq səsverməsi (referendum) keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 iyul 2016-cı il tarixli, 2241 №-li Sərəncamı. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/33427>
8. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/47432>
9. Dördüncü çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin növbədənəkar VI Sessiyası iclasının Protokolu № 43. 12.06.2012 - tarixli iclasın stenoqramı. URL: <https://www.meclis.gov.az/news-cari.php?id=189&lang=az>
10. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və hüququnun əsasları. Dərslik. Bakı: Digesta, 2006, 336s.
11. Əsgərov Z.A. Konstitusiyaya hüququ. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti, 2011, 760 s.
12. Конституция Российской Федерации. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/
13. European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), Constitutional Provisions for Amending the Constitution. Strasbourg, 2008, 19 p.
14. The Constitution of The Republic of Kazakhstan. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8207/file/Kazakhstan_Constitution_1995_am_2017_en.pdf
15. Aristoteles. Politika (M. Tunçay, Trans.). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
16. Gözler, K. Anayasa hukukuna giriş: genel esaslar ve Türk anayasa hukuku. Bursa: Ekin Kitabevi, 2007
17. Platon. Devlet (C. Saraçoğlu & V. Atayman, Trans.). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2001.
18. Tosun, G. Demokratiklesme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001

Açar sözlər: Konstitusiyaya düzəliş, konstitusiyaya əlavə, referendum, konstitusiya qanunu, hüquqi iyerarxiya

Nazrin Naghiyeva

*The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan,
Law Department, Lecturer*

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE PROCEDURE FOR MAKING AMENDMENTS TO THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ABSTRACT

The article provides a comprehensive analysis of the legal, terminological, and institutional aspects of the procedure for introducing amendments and additions to the Constitution of the Republic of Azerbaijan. The author focuses on the fact that the Constitution was adopted through a national referendum, which enshrines the principle that the people are the sole source of state power. It is emphasized that the implementation of constitutional amendments by means of a referendum plays a vital role in ensuring popular sovereignty, democratic governance, and the principles of a lawful state. However, the absence of a clear distinction between the terms “amendment” and “addition” in legislation gives rise to legal contradictions, varying interpretations, and difficulties in application. According to the author, the inclusion of new provisions or articles in the constitutional text should also be regarded as an amendment and, consequently, be subject to adoption through a referendum.

The article also examines the position of constitutional laws within the hierarchy of legal norms. The author demonstrates that although such laws are considered an “integral part” of the Constitution, they possess lower legal force than the Constitution itself and acts adopted through referendums. This situation creates certain uncertainties within the legal system. The author concludes that the scope, purpose, and legal status of constitutional additions should be clearly and precisely defined at the legislative level. It is argued that such clarification will enhance legal stability and transparency, ensure proper regulation of hierarchical relations among normative acts, safeguard the people’s will, and strengthen the effectiveness of constitutional oversight.

Keywords: *Constitutional amendment, addition, referendum, constitutional law, legal hierarchy*

Назрин Нагиева

*Преподаватель кафедры Права
Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики*

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕДУРЫ ВНЕСЕНИЯ ИЗМЕНЕНИЙ И ДОПОЛНЕНИЙ В КОНСТИТУЦИЮ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

РЕЗЮМЕ

В статье проводится всесторонний анализ правовых, терминологических и институциональных особенностей процедуры внесения изменений и дополнений в Конституцию Азербайджанской Республики. Автор акцентирует внимание на том, что Конституция была принята путем всенародного референдума, который закрепил принцип, согласно которому народ является единственным источником государственной власти. Подчеркивается, что внесение изменений в Конституцию посредством референдума играет ключевую роль в обеспечении народного суверенитета, демократического управления и принципов правового государства. Вместе с тем отсутствие четкого разграничения понятий «изменение» и «дополнение» в законодательстве приводит к правовым противоречиям, различным толкованиям и трудностям в правоприменении. По мнению автора, включение новых норм или статей в текст Конституции также должно рассматриваться как изменение и, следовательно, утверждаться путем референдума.

В работе также исследуется место конституционных законов в иерархии нормативных актов. Автор отмечает, что, хотя такие законы считаются «неотъемлемой частью» Конституции, по юридической силе они уступают самой Конституции и актам, принятым на референдуме. Это обстоятельство вызывает определенные неопределенности в правовой системе. Автор приходит к выводу, что объем, цели и правовой статус конституционных дополнений должны быть четко и однозначно определены на законодательном уровне. Уточнение этих вопросов будет способствовать укреплению правовой стабильности, прозрачности, надлежащему регулированию иерархических отношений между нормативными актами, защите народного суверенитета и повышению эффективности конституционного контроля.

Ключевые слова: *изменение Конституции, дополнение, референдум, конституционный закон, правовая иерархия*